

Hynek Jeřábek

Úspěšné ženy ve stínu slavných mužů

Příběhy pěti žen,
které ovlivnily podobu
sociologického výzkumu

Úspěšné ženy ve stínu slavných mužů

Příběhy pěti žen, které ovlivnily
podobu sociologického výzkumu

Hynek Jeřábek

Recenzovaly:

prof. PhDr. Dana Hamplová, Ph.D.

doc. PhDr. Helena Kubátová, Ph.D.

Vydání e-knihy je podpořeno z prostředků katedry
sociologie FF ZČU – Institucionální podpora.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Eva Flanderková

Grafická úprava Jan Šerých

Na obálce je použit portrét Marie Jahodové (1950),
Archiv für die Geschichte der Soziologie in Österreich,
Universität Graz.

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Západočeská univerzita v Plzni, 2019

ISBN 978-80-246-4382-3

ISBN 978-80-246-4390-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	7
Kapitola 1: Hull-House Maps and Papers a Florence Kelleyová	14
Kapitola 2: Chicagská škola a Vivian M. Palmerová	25
Kapitola 3: Marie Jahodová (<i>Hynek Jeřábek a Kristýna Lišková</i>)	32
Kapitola 4: Herta Herzogová (<i>Herta Herzogová-Massingová</i>)	44
Kapitola 5: Elisabeth Noelle-Neumannová	57
Závěr	80
Bibliografie	85
Summary	91
Zusammenfassung	92
Obrazová příloha	93
Jmenný rejstřík	100

Úvod

Kolik slavných žen znáte z dějin sociologie? Čím se zabývaly? Čím byly významné? Proč by měly být připomenuty? Nabízené příběhy žen, které v průběhu dvacátého století přispěly k sociologickému výzkumu a jeho metodologii, snad trochu napraví jednostranný obraz sociologie jako domény sociologů-mužů. Knížka je věnována příspěvkům o pěti ženách. Proč právě těchto pět žen? Čím se lišily od všech ostatních žen, o nichž knížka nepojednává? Byly něčím výjimečné? A proč je knížka věnována ženám? Vždyť většinu poznatků v prvním období sociologie přinesli patrně muži. Nebo je tomu snad jinak?

Muži byli v počátcích sociologie opravdu tvůrci celé řady spekulativních teorií. O mužích v sociologii byly sepsány stovky učených knih. Knížky o ženách v devatenáctém století i dříve nebo na počátku či v první polovině dvacátého století hodně často hovoří o feministickém hnutí, o boji s muži o rovnoprávnost, o nespravedlnosti, potlačování práv a podobných tématech. Tato monografie také pojednává o ženách, na které se nespravedlivě zapomnělo. Argumentace této knížky se však od feministických důrazů poněkud liší. Všech pět protagonistek představované monografie spojuje nikoli jejich zaměření na boj za práva žen, nýbrž snaha přispět vědeckému poznávání na poli empirické sociologie. A převažující důvod našeho zájmu o ně spočívá v jejich přínosu rozvoji sociologické metodologie, v jejich příspěvcích k tomu, jak provádět empirický sociologický výzkum, v poznávací hodnotě jejich díla. Knížka se snaží uvést ve známost ty jejich objevy, zásluhy a poznatky, na něž dosavadní sociologická literatura neprávem zapomněla.

Některé z výzkumnice, které tvořily ve stínu slavných mužů, se podílely na významných inovacích v sociologickém výzkumu, jiné na nejvýznamnějších výzkumných projektech. Spoluvytvářely výzkumné instrumenty. Napomáhaly vzhledu do komplikovaných výzkumných dat.

Utvářely kombinované modely výzkumu, v nichž našly využití nejrůznější kvalitativní i analytické výzkumné nástroje. Zasloužily se o spolupráci mezi jednotlivými společenskovědními oblastmi. Jejich angažmá bylo významné také pro spolupráci akademického a komerčního (aplikovaného) výzkumu. Řada z nich vykonávala velmi významné funkce v privátní výzkumné sféře a v institucích, které přímo využívaly výsledky akademického i aplikovaného výzkumu v praxi.

Budeme procházet celým dlouhým dvacátým stoletím, v jehož první půli vlastně teprve vznikal empirický sociologický výzkum jako uznávaná součást sociologie. Začínáme na konci devatenáctého století, kdy se před sto dvaceti lety obor sociologie jako samostatná vědní disciplína teprve vyděloval. A na tomto pomyslném startu ještě zdaleka nebyla sjednocena představa o tom, jaké informace vlastně tvoří stavební kameny vznikající společenskovědní disciplíny – teoreticko-empirické vědy – sociologie. Které informace o společnosti, jejích společenských útvarech, jednotlivých společenstvích, komunitách, sociálních skupinách, rodinách, domácnostech nebo jednotlivcích budou tvořit empirický zdroj výpovědí – to vše bylo ještě předmětem diskuse, někdy i vášnivých sporů.

Tato debata nejlépe vynikne, porovnáme-li přístup hnutí *Social Survey* a Chicagské sociologické školy. Představitelky hnutí *Social Survey* stavěly svá zjištění na základě informací o chudinských rodinách, dělnících a jejich domácnostech z určitého správního území. Chicagští sociologové, vedeni ve dvacátých letech minulého století Robertem Ezrou Parkem, údaje o jednotlivcích nepovažovali za dostatečně určující. Studovali naopak tzv. přirozené oblasti „natural areas“, malé skupiny a homogenní společenství. Neshromažďovali údaje o individuích, nýbrž o těchto komunitách. Ty první – a je třeba přiznat, že např. ve Spojených státech to byly především ženy, charitativní pracovnice –, chtěly přesvědčit veřejnost, že je třeba přijmout opatření a zákony, které by chránily většinovou společnost před nebezpečím, které vyplývalo z chudoby, kriminality, násilí, neřesti a dalších společenských problémů. Ti druzí, přestože ne sbírali data o jednotlivcích, ale právě o zmíněných komunitách, se snažili porovnávat jednotlivé komunity mezi sebou a hledat a vysvětlovat zjištěné rozdíly či pravidelnosti a na jejich základě formulovat první teorie opřené o empirická data, tedy teorie nespekulativní. Ty první, vlastně neoprávněně opomíjené, také přispěly ke vzniku vědecké sociologie, i když to nebylo uskutečňováno prostřednictvím tvorby ucelených sociologických teorií nebo systémů.

Na začátku sledovaného období, tedy v první polovině dvacátého století, ještě neexistovaly významné hranice a bariéry mezi základním

a aplikovaným výzkumem. Často byly zakázky a snahy aplikační sféry podnětem pro vysoce sofistikovaný, tedy zcela nerutinní sociální výzkum. Ten mnohdy přinášel nové modely, dílčí teorie. Jindy zde vznikaly nové výzkumné nástroje, metody, přístupy nebo jejich nevšední kombinace. A právě u toho byly mnohdy, dosud pozapomenuté, ženy – sociologické výzkumnice.

Popíšme si stručně, čím si zasloužila naše pětice žen-výzkumnic naši pozornost. Výzkumné nadšení bylo nejprve neseno iniciativou charitativně zaměřených společenských hnutí, jako bylo hnutí *Social Survey*. Florence Kelleyová, jedna z jeho nejvýznamnějších představelek, analyzovala obtížně postižitelné případy práce žen a dětí v nejhudších chicagských rodinách. Podařilo se jí probudit zájem veřejnosti a přesvědčit střední vrstvy, aby se jejich osudy zabývaly. Charitativní společenství žen v komunitním centru Hull-House v Chicagu bylo příkladem efektivně pracujícího týmového modelu výzkumné práce a jeho členky se všechny podílely na významné publikaci tohoto centra *Hull-House Maps and Papers* (1895).

Přímo exemplárním příkladem kolektivní výzkumné práce byl doktorandský seminář Chicagské sociologické školy pod vedením Roberta Ezry Parka a Ernesta W. Burgesse ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století. Doktorandi – a byli to všechno muži –, se soustředili nejprve na terénní sběr dat v Chicagu, které bylo jejich „laboratoří“, a pak na jejich analýzu. Pro metodologii jejich výzkumné práce v terénu byla neocenitelnou pomocí školící role Vivian Marie Palmerové. Tato žena-výzkumnice také napsala první praktickou příručku terénní empirické práce sociologa-výzkumníka. Můžeme říci, že Vivian M. Palmerová naučila celou generaci chicagských doktorandů principům metodologie a efektivní práci výzkumníka v terénu a přispěla tak velmi významným způsobem ke slávě Chicagské sociologické školy.

Vídeňská tvůrčí dílna Paula Lazarsfelda byla jen o něco později, na přelomu dvacátých a třicátých let, svědkem významné spolupráce výzkumníků a výzkumnic. Bylo to v době, kdy Paul Lazarsfeld zakládal *Výzkumný ústav pro aplikovanou hospodářskou psychologii (Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle)*. V Lazarsfeldově vědeckém týmu pracovala již ve Vídni řada mimořádných žen. Zde prosadila své schopnosti jedna z nejznámějších výzkumnic, Marie Jahodová. Ta zde poprvé a poté svým celoživotním dílem prokázala, jak cenným přínosem sociologických poznatků může být detailní pohled sociálního psychologa, když jeho kvalitativní zjištění jsou zakomponována do celku kombinovaného empirického sociologického výzkumu spolu s neméně důležitými kvantitativně

charakterizovanými zjištěními. Byla to ona, kdo kodifikoval kvalitativní, ale spolu s Paulem Lazarsfeldem a Hansem Zeiselem i smíšená výzkumná uspořádání (*research design*) v oblasti výzkumu nezaměstnanosti a poté i vztahů v sociálních skupinách. Přispěla tak významným způsobem ke spolupráci sociální psychologie a empirického sociálního výzkumu.

Lazarsfeld si principy týmové práce i praxi vytváření smíšených badatelských skupin složených z výzkumníků a výzkumnic vzal s sebou i za oceán do USA. Jeho první centrum v Newarku v New Jersey stejně jako princetonský projekt výzkumu rozhlasu, který probíhal pod jeho vedením, byly svědectvím cenné úlohy žen v empirickém sociologickém výzkumu. Jednou z těch, které měly nesporně největší zásluhy na úspěších Lazarsfeldovy sociologické školy, byla Herta Herzogová. Svou prací na princetonském projektu výzkumu rozhlasu i na jeho pokračování v *Office of Radio Research* v počátcích čtyřicátých let při Kolumbijské univerzitě v New Yorku významně propojila akademický a aplikovaný empirický sociologický výzkum. Objevila a ustavila zaměřovaný rozhovor (*focused interview*) v jeho individuální i skupinové podobě jako integrální součást empirického sociologického výzkumu, a to jak v akademickém, tak i v aplikovaném komerčním výzkumném prostředí. Její další zásluhy pak zahrnují rozsáhlou spolupráci ve výzkumu reklamy, médií, výzkumu trhu i v dalších sférách komerčního sociologicky orientovaného výzkumu a expertního poradenství. Přitom se prosadila ve Spojených státech, Jižní Americe i v Evropě a své zkušenosti předávala nejméně další tři desetiletí.

Empirický sociologický výzkum zaznamenal po 2. světové válce nový rozvoj také v západní Evropě. Vznikaly zde nebo se obnovovaly výzkumné ústavy, byly vytvářeny nové měřicí postupy, metody a teorie. Také zde najdeme vynikající ženy pracující v empirické sociologii. Podrobně představíme alespoň jednu z nich, spoluzakladatelku *Institutu pro demoskopii* v Allensbachu, Elisabeth Noelle-Neumannovou. Vytvořila účinný model výzkumu a uskutečnila Lazarsfeldův sen, resp. cíl, aby se výzkumník veřejného mínění stal kronikářem současnosti pro budoucí generace (srov. Lazarsfeld 1950). Model výzkumu, který v *Institutu pro demoskopii* v poválečné Evropě prosadila a postupně cílevědomě vybudovala, se stal ideálem profesionálního pracoviště zachycujícího významné společenské procesy a povyšujícího je na součást rozsáhlejších společenských mechanismů, pravidelností a zákonitostí. Obohatila historii empirického sociologického výzkumu i teorii komunikačního výzkumu. Výzkumnou práci v *Institutu pro demoskopii* v Allensbachu organizovala tak mistrovsky, že její výsledky sloužily akademické sféře, komerční praxi, vrcholné politice